

Lars Ekdahl: Mot en tredje väg – En biografi över Rudolf Meidner

Del 1: Tysk flykting och svensk modell

Arkiv förlag, Lund 2001

Den så kallade Rehn-Meidnerska modellen har sedan länge en självklar plats i läroböckerna om svensk efterkrigshistoria. I den fackliga utbildningen har den format grundsynen hos ett par generationer funktionärer och förtroendevalda kring de fackligt-politiska sammanhangen bakom industriell rationalisering, full sysselsättning och ekonomisk utjämning. Ett teoribygge som på det sättet under lång tid varit textbokstoff förstelnas lätt till ortodoxi. Man tillämpar inte längre dess anda utan upprepar bara dess bokstäver. Att döma av en del inlägg i dagens strukturomvandlingsdebatt är den Rehn-Meidnerska modellen på väg att drabbas av detta öde.

Ett sätt att återge sådana döda formler deras levande innehåll är att "återuppleva" dem bakifrån utifrån deras historiska framväxt och de problem de formades för att lösa. Lars Ekdahls forskningsprojekt kring Rudolf Meidners tid och verk ger oss en sådan möjlighet. Projektets första del, *Tysk flykting och svensk modell*, täcker perioden till och med LO-kongressen 1951, som brukar anges som den tidpunkt då den Rehn-Meidnerska modellen var fullt utformad och integrerad i den fackliga strategin, åtminstone på LO-nivå.¹ Kongressen och dess rapport "Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen", till stor del författad av Meidner, kan också betecknas som en vändpunkt i utvecklingen av den svenska arbetsmarknadsmodellen, med dess rollfördelning mellan LO-regeringen-SAF. Fackföreningsrörelsen fick en nationell förhand-

lingsposition gentemot regeringen, med dess stabiliserings- och arbetsmarknadspolitiska ansvar, och arbetsgivarna med deras ansvar för den industriella rationaliseringen. På den grunden var fackföreningsrörelsen beredd att ta sitt samhällsekonomiska ansvar och åstadkomma en facklig samling bakom en centraliserad lönepolitik

Huvuddelen av Ekdahls bok belyser i detalj, med Meidners arbetsplats på LOs utredningsavdelning som utsiktspunkt, hur arbetarrörelsens efterkrigspolitik formades genom dess tre skeden: arbetet med Arbetarrörelsens Efterkrigsprogram 1943–45, den så kallade planhushållningsreträtten 1945–48 och formandet av en ny strategi 1948–51, där fackföreningsrörelsen enligt Ekdahl klev fram som den drivande, idégivande kraften i förhållande till ett ideologiskt kraftlöst SAP.

Meidners utgångspunkter och plattform

En stor förtjänst i Ekdahls framställning är att den kraftfullt framhåller de djupt ideologiska drivkrafterna i Meidners gärning. Genom sin bakgrund som flykting undan

1. En nytutkommen avhandling, Carina Gråbacke: *Möten med marknaden – tre svenska fackförbunds agerande under perioden 1945–1976*, påvisar skillnaderna i hållningen till strukturrationaliseringar mellan LO-nivån och förbunds-nivån utifrån studier av Bekädnads-, Byggnads och Handelsanställdas förbund.

den tyska nazismen konfronterades han personligt och brutalt med 1900-talshistoriens stora fråga om vägen från det första världskriget till det andra: hur kunde detta ske? Eller mer exakt, med tanke på Meidners tidiga engagemang i tysk arbetarrörelse: hur kunde de krafter som hade förutsättningar att länka in utvecklingen i andra banor ha *förhindrat* det som skedde – ”dessa trötta och kraftlösa män” som ”inte längre trodde på demokratin”, för att citera hans bittra ord om den dåtida tyska socialdemokratins ledning. Denna starka upplevelse av ledarnas och då inte minst de ”rörelseintellektuellas” ansvar var en bestående riktningssgivare för Meidners gärning i svensk fackföreningsrörelse. För det andra framhåller Ekdahl Meidners socialistiska övertygelse. På ett helt annat sätt än hos många andra av tidens ”socialingenjörer” förblev ”vägen till socialismen” och de *maktproblem* detta rymmer en levande och grundläggande problematik som Meidner fortsatte att brottas med hela den långa vägen genom efterkrigstidens högkonjunktur och fram till 1970-talets löntagarfonds-förslag. Demokratin och socialismen – det var de ledfyrar som drev Meidner och de problem han ytterst sökte lösa.

Efter en knagglig och mödosam väg under 1930-talet genom ”inre exil” till svenskt medborgarskap och akademisk utbildning fick han till slut en plattform för att konfrontera dessa frågor. Han blev 1945 chef på LOs nyinrättade utredningsavdelning. Där hamnade han mitt i arbetarrörelsens intensiva framtidsdebatt om samhällsordningen efter kriget. Utredningsavdelningen hade tillkommit i kölvattnet på kongressbesluten 1940 om en förstärkning av LOs ställning i fackföreningsrörelsen och ett ökat fackligt engagemang i industrins rationalisering. I ett snävare perspektiv stod lönepolitiken i

centrum, där kommunisterna i slutet av kriget kanaliserade ett utbrett missnöje med krigsårens lönepress. Men initiativtagaren, LO-ordföranden August Lindberg, såg också institutet i ett ”mycket stort sammanhang”, nämligen en ny roll för fackföreningsrörelsen i perspektivet av arbetarrörelsens efterkrigspolitik.

Den ekonomiska demokratins problem

Utgångspunkten för arbetarrörelsens efterkrigsdebatt var att krigsslutet inte fick betyda en återgång till de förhållanden som orsakat mellankrigstidens katastrofer. För den krets som Meidner tillhörde, där kanske särskilt Gunnar Myrdal spelade en framträdande roll,² fordrade detta något mer än att bara återuppta och med större konsekvens driva 1930-talets keynesianskt inspirerade stabiliseringspolitik. Det var nödvändigt att ge staten en ökad roll när det gäller en långsiktig politik för tillväxt och full sysselsättning. I ett politiskt radikaliserat klimat restes därmed den ekonomiska demokratins maktfrågor. En röd tråd i Ekdahls bok är att påvisa den helt centrala roll dessa frågor spelade i den Rehn-Meidnerska modellens tillkomsthistoria. Därmed låter han antyda en kontinuitet i Meidners gärning från 1940-talsdebatten till 1970-talets löntagarfonds-förslag.

Tjugotalets ansatser till en socialdemokratisk strategi för ekonomisk demokrati hade ett dubbelt fokus på ekonomisk och

2. Om Gunnar Myrdals roll och politik under den aktuella perioden kan man läsa i en annan relativt nyutkommen avhandling, som kan rekommenderas som ”korsläsning” gentemot Ekdahls bok om Meidner – Örjan Appelqvist: *Bruten brygga – Gunnar Myrdal och Sveriges ekonomiska efterkrigspolitik 1943–1947*.

industriell demokrati, dvs planhushållning i samhälllig skala och företagsdemokrati på arbetsplatserna, utan att de helt skilda förutsättningarna för att komma fram på dessa båda fronter egentligen problematiserades. Under 1930-talet lades nya dimensioner till strategin i samband med diskussionerna om branschrationalisering. Mot den bakgrunden landade 1940-talsdebatten i fackföreningsrörelsen i ett tidigt skede i en slags trenivåmodell för inflytande med ett centralt produktionsråd på LO-SAF-nivå, ett antal branschråd på förbunds nivå och företagsnämnder på företagsnivå.

Ett sätt att förstå frågan om ekonomisk demokrati är att betrakta den i ljuset av två kraftfält. Dels den nyss nämnda polariteten mellan en inriktning på det lokala inflytandet över det egna arbetet och den egna arbetsplatsen/företaget å ena sidan, och en samhällsekonomisk planhushållningsansats å den andra. Dels polariteten mellan ett fokus mot produktions- och tillväxtfrågor å ena sidan, och en inriktning på fördelningsfrågor å den andra. Ekdahls skildring av den debatt kretsen kring Myral och Meidner ville föra på 1940-talet tecknar en bild av en rörelse längs dessa båda axlar i riktning mot planhushållnings- och tillväxtpolen.³

På ett sätt som kan låta främmande i nutida öron stod begreppet "rationalisering" i centrum. Kritiken mot det privata näringslivet handlade framförallt om att det inte var effektivt nog, att det slösade med resurser, att företagen inte förmådde samverka och ordna arbetsfördelningen på ett förnuftigt vis och att man inte kom tillräckligt långt och snabbt fram när det gäller standardisering av varor och produktionsprocesser. Alltför starkt fokus mot den företagsdemokratiska nivån menade man riskerade leda till "partikularism", och att tala för mycket om fördelningsfrågorna fördunklade sam-

bandet mellan produktivitetssökning och välfärd.

En reflexion man inte kan undvika göra i detta sammanhang är hur arbetarrörelsens fokus flyttades i motsatt riktning "efter Meidner", dvs efter 1970-talets kris och omvandlingsår – och inte minst efter nederlaget i löntagarfondsstriden. I debatten om medbestämmande, "det goda arbetet", kompetensutveckling, lokala lönesystem ställdes den industriella demokratis frågor om inflytande *på arbetsplatsen* i centrum. Samtidigt försvann diskussionen om en demokratisering av *samhällsekonomin* i bakruset efter löntagarfonds-nederlaget, och den socialdemokratiska reformdebatten inriktade sig på fördelningsfrågor. Idag är möjligen pendeln på väg att svänga igen. Man talar alltmer om vikten att utveckla en "tillväxtpolitik", samtidigt som frustrationen växer kring frågorna om arbetsutveckling och lokalt inflytande. Men därmed tvingas man också konfrontera planhushållningsfrågorna, och den 1940-talsdiskussion som Ekdahl skildrar får förnyad aktualitet.

Meidner och fackföreningsrörelsens dilemman

Att fackföreningsrörelsen i perspektivet av en utveckling mot ekonomisk demokrati skulle få en ny roll var, som sagt, en del av utgångspunkten för inrättandet av LOs utredningsavdelning. När nu arbetarrörelsen inriktade sig på planhushållning och strukturrationalisering ställdes krav på fackför-

3. Som en "motrörelse" i tiden kan i detta sammanhang nämnas Alva Myrdals tankar om en "socialisering från konsumtionssidan" där man via socialpolitiska insatser på efterfrågeområdet skulle mobilisera den "konsumtionsreserv" som en kraftfull ekonomisk tillväxt fordrade.

eningsrörelsen att samordna sin verksamheten med den statliga ekonomiska politiken. De dilemman som därmed öppnade sig är en central underliggande problematik för Meidner, och brottningen med dem grundlade mycket av hans originalitet som reformistisk tänkare.

Han skilde sig nämligen från de flesta andra av tidens socialdemokratiska strateger i sin betoning av vikten av att värna fackföreningarnas ställning som "klassbetonade, fria organisationer". Med sina lärdomar från Weimarrepubliken och sin position på LO kände han mycket starkt det korstryck de fackliga ledarna var utsatta för. Från ena hållet medlemmar, klubbar och avdelningar som krävde en mer offensiv facklig politik i det egna företaget och förbundet. Från andra hållet lojaliteten till en socialdemokratisk regering som krävde att facket underordnade sig samhällsekonomiska stabiliseringsmål. För planhushållningsentusiaster som Gunnar Myrdal framstod de fackliga reaktionerna ofta som oförnuftiga och trångsynta nästan i samma mening som det borgerliga planhushållningsmotståndet. För Meidner fanns det däremot något rationellt i fackens motstånd mot det samhällsansvar planhushållningsstrategerna ville lägga på dem. Det var baserat på en insikt i de föreliggande kapitalistiska realiteterna och den ekonomiska demokratins avlägsenhet. När den befarade efterkrigsdepressionen uteblev och den ekonomiska utvecklingen istället kom att karaktäriseras av resursbrist och överfull sysselsättning, och därtill det borgerliga planhushållningsmotståndet drev arbetarrörelsen på ideologisk defensiv och debatten om ekonomisk demokrati avstannade, blev det dubbelt svårt att predika samhällsansvar i facken.

I 1951 års kongressrapport konstaterar Meidner att fackets roll förändras då staten

tar ett ökat ansvar för medborgarnas sysselsättning och sociala trygghet. Men ändå menade han att det, också i ett socialistiskt perspektiv, måste

"finnas organ som inom demokratins ram kan i organiserad form hävda olika intressen, om inte hela samhället skall behärskas av en centraliserad byråkrati. [En sådan] förvandlas lätt till en härskande klass vilken betraktar sin makt som ett privilegium för befrämjandet av sina egna intressen."

Det är inför detta dilemma som Meidners särskilda formulering av "en tredje väg" öppnar sig. Detta begrepp är ju i socialdemokratins idéarv framförallt förknippat med ambitionen att finna en glipa mellan kommunism och privatkapitalism. Men Meidner ser uppenbarligen en fara för byråkratisk centralstyrning också i de långtgående planhushållningsidéer som förfäktades i kretsar inom tidens socialdemokrati, i Ekdahls bok kanske framförallt representerade av Gunnar Myrdal. Meidners "tredje väg" framstår här närmast som en utväg mellan privatkapitalism å ena sidan och å den andra *inte bara* kommunismen, utan *också* en form av statskapitalism, som han såg avteckna sig i förlängningen av en byråkratisk planhushållningspolitik. På denna smala väg betraktade han uppenbarligen värnandet av fackföreningens självständighet som en kärnfråga.

Mot en facklig modell

Som Meidners tredje väg kom att utformas i den berömda modellen blev den något av en strategisk "nödlösning" efter reträtten från krigsslutets planhushållningspositioner. Samtidigt var den ett försök att lägga en ny, långsiktig grund för en reformistisk politik i en

situation då Efterkrigsprogrammet med dess utgångspunkt i en förväntad efterkrigsdepression förlorat sin aktualitet. Fanns det, med bevarande av privatkapitalismens ekonomiska maktställning, någon möjlighet att värna och utveckla självständiga fackliga strävanden som samtidigt kunde integreras i en statlig ekonomisk politik för full sysselsättning?

Mera konkret gällde det i den fulla sysselsättningens samhälle att undvika att krossas mot två klippor. Å ena sidan en inflationsdrivande, decentraliserad lönepolitik som undergräver sysselsättningen. Å andra sidan en statlig inkomstpolitik som prisger fackföreningsrörelsens ställning som ”fri, klassbetonad rörelse”. De två fackligt-politiska knäckfrågorna för att undvika dessa klippor var hur man skulle handskas med å ena sidan det löne- och vinstdrivande efterfrågeöverskott som uppstod i de expansiva näringarna, och å andra sidan med utslagningen av mindre produktiva företag. Den fackliga kritiken mot att den statliga ekonomiska politiken inte gav erforderligt stöd var stundom hård. Och först då behovet av kostnadskontroll blev akut var arbetsgivarna villiga att erbjuda LO en förhandlingsposition som medgav en central kontroll över lönebildningen. Motståndet från förbunden var därtill betydande. Det var en smal och vindlande väg som Meidner anvisade, och det innebar betydande risker att beträda den.

Konkret ställdes tre uppgifter i Meidners arbete på LOs utredningsavdelning. Dels att göra samhällsekonomiska beräkningar av löneutrymmet, dels att kontrollera den faktiska lönebildningen på de olika förbundsområdena, och sist men inte minst den samhällsekonomiska skolningen av medlemmarna. Ekdahl ger en drastisk bild av Meidners arbetsbörda under den mest intensiva fasen kring kongressen 1951, då han även försökte arbeta på sin doktors-

avhandling om den fulla sysselsättningens problem. Otaliga PM, otaliga utredningsuppdrag och inte minst: otaliga föredrag ute i arbetarrörelsens organisationer. Man anar lite av kraften i den övertygelse som en gång växte fram i samband med den tyska arbetarrörelsens nederlag, om ledarnas och inte minst experternas politiska ansvar.

”Experten som utopisk reformist i brytningstid”

Denna politiska ansvarskänsla mot bakgrund av mellankrigstidens katastrofer är, synes det mig, en sida av saken som inte riktigt fick plats i den schablonfyllda debatt om ”socialingenjörerna” som fördes i Sverige på 1980- och 90-talen. Ekdahl ger den tillbörlig plats i ett avslutande kapitel, som utgår från Meidners ungdomsläsning av Stefan Zweigs bok *Odödliga ögonblick i mänsklighetens historia*. Meidner upplevde att krigsslutet var ett sådant ögonblick, en historiens korsväg där det var nödvändigt att gripa tillfället och länka in utvecklingen i en riktning som stod i överensstämmelse med långsiktiga mål och visioner för samhällsutvecklingen. I sin betoning av betydelsen av ett strategiskt tänkande i en sådan tid kom han i konflikt med andra ledande socialdemokrater, som menade att reformismen till sin natur måste vara en pragmatisk rörelse med fokus på de konkreta dagsfrågorna. Meidner misstrodde en sådan pragmatism. I en brytningstid kunde den bli rent oansvarig. I en kritik av Wigforss omtalade skrift *Socialism i vår tid* från 1951 skrev han:

”risken att förlora framtidsbilden ur sikte och bli opportunist är erfarenhetsmässigt större än risken att binda handlingarna till en gång för alla uppgjorda ritningar”.

Samtidigt framstår Meidners socialism som så långt från svärmiska utopier man kan komma. Han oroar sig inte bara för att en missriktad socialistisk offensiv kan leda till demokratiskt svårkontrollerad byråkratisering, utan också för att socialisering kan leda till att målet att åstadkomma en maximalt rationell produktion kommer på undantag. Vad gäller inkomstutjämnning frågar han sig om samhället verkligen kan avhända sig det resursallokeringsinstrument som en lämpligt avpassad lönedifferentiering innebär. Och så landar han i sitt gamla dilemma: klarar verkligen en fri, klassbetonad fackföreningsrörelse att hantera sitt inflytande över detta instrument? Här fullföljer han det program för "rörelse-experten" som Gunnar Myrdal formulerade: att inte "kompromissa i förtid", dvs att skåda den förda politikens dilemman i deras fulla vidd, oberoende om detta stör bilden för politiska och fackliga ledare.

Kritik av den socialdemokratiska självförståelsens scheman

Avslutningsvis i sin bok kritiserar Ekdahl socialdemokratins historieskrivning om de tre stegen från politisk, via social till ekonomisk demokrati. Den eleganta bilden av en trestegsraket mot framtiden krackellerar inför det faktum att rörelsen varje gång den närmast sig den ekonomiska demokratins maktfrågor har hejdats av inre oenighet och oklarhet om perspektiven, och drabbats av nederlag och misslyckanden i konfrontationen med en motståndare som på denna punkt gång på gång visat sig vara den starkare parten. Så var det såväl på 1920-talet som på 1940-talet, och så blev det återigen på 1970-talet.

Meidners gärning framstår här som en produkt av 1940-talets nederlag, och för honom var den Rehn-Meidnerska model-

lens ansvarsfördelning, där makten över industrins strukturella rationalisering förblev i privatkapitalets händer, en slags nödlösning. Detta låg i botten på 1970-talets löntagarfondsförslag. Efter nederlaget i den striden har, påpekar Ekdahl, ingen förmått utforma någon "nödlösning" av tillnärmelsevis den strategiska räckvidd som den Rehn-Meidnerska modellens. Istället har hela den ekonomiska demokratins problem lagts i malpåse i socialdemokratins debatt, och även mycket blygsamma förslag på området tystas raskt ner.

I det ljuset borde Ekdahls Meidnerbiografi vara uppfordrande läsning för dagens arbetarrörelse om betydelsen av en mer strategisk debatt, grundad i en motsvarande ingående analys av dagens samhällsekonomiska omvandlingar som Meidner gjorde i sina studier av övergången från mellankrigskapitalismen till den fulla sysselsättningens samhälle.

Några sidoblickar

Ekdahls framställning av Meidners ställning i 1940-talets debatt är omsorgsfull och utförlig. Men man saknar, kanske naturligt med tanke på Ekdahls biografiska fokus, en del sidoblickar på sambandet mellan debatten i arbetarrörelsen och förändringar i dess omgivning. Framförallt är det två punkter jag tänker på.

För det första belysningen av den politiska vändningen 1947–48, som ju hade en avgörande betydelse för arbetarrörelsens ideologiska reträtt. Aktuella forskningsansatser⁴ betonar i sammanhanget de inter-

4. Förutom Örjan Appelqvist: a a kan nämnas Tomas Jonter: *Socialiseringen som kom av sig – Sverige, oljan och USA:s planer på en ny ekonomisk världsordning 1945–1949.*

nationella faktorernas betydelse. En sidoblick på dessa sammanhang kunde ge intressanta belysningar av begränsningarna i den nationalstatliga ramen för den Rehn-Meidnerska modellen och den treparts-kompromiss den bygger på, dvs den högst aktuella frågan om gränserna för att utveckla en "nationell modell" av det slag som krigsårens socialdemokratiska debatt överallt i Europa föreställde sig.

För det andra kunde det varit anledning att något gå in på bakgrunden till strukturomvandlingen efter kriget, med tanke på dess centrala roll för den Rehn-Meidnerska modellens historiska förutsättningar. Strukturomvandlingen under dessa år skedde mot bakgrund av ett produktivitetsgap mellan en föråldrad europeisk industri

och en intakt amerikansk produktionsapparat som vässats till en helt ny teknologisk och organisatorisk nivå under kriget. Att uppmärksamma de historiskt säregna dragen i strukturomvandlingen under olika faser av efterkrigstidens utveckling förefaller mig vara en viktig fråga för värderingen av den Rehn-Meidnerska modellen, inte minst vad gäller dess aktualitet idag.

Men sådana frågor kanske får en belysning i kommande del av Ekdahls biografiska projekt, som man utan tvivel emotser med stor förväntan efter att ha läst verkets första band!

Örjan Nyström

Författare och utredare vid LO-Facken i Göteborg